

KIERKEGAARD RESEARCH: SOURCES, RECEPTION AND RESOURCES
VOLUME 5

KIERKEGAARD AND THE RENAISSANCE AND MODERN
TRADITIONS

TOME II: THEOLOGY

EDITED BY JON STEWART
THE SØREN KIERKEGAARD RESEARCH CENTRE
AT THE UNIVERSITY OF COPENHAGEN, DENMARK

ASHGATE, FARNHAM ENGLAND 2009

Kierkegaard og Savonarola: Digteren og blodvidnet

Ivan Ž. Sørensen

Hvad der fordres for til sand Velsignelse at betragte sig i Ordets Speil? / For det Første fordres det, at Du ikke maa see paa Speilet, betragte Speilet, men see Dig selv i Speilet. / (...) denne Bemærkning [er] ikke af mig selv, ei heller af hvad vi nutildags kalde en from Mand, en Mand, der saadan har nogle fromme Stemninger, men af et Sandheds-Vidne, et Blod-Vidne; og saadanne Herlige de ere vel underrettede.¹

Hieronimus Savonarola. Han nævnes ikke ved navn, men han er den mand, som Søren Kierkegaard henviser til her – i det skrift han, endnu engang, havde tænkt sig som sit sidste, *Til Selvprøvelse*, udgivet den 10. september 1851.

Dominikanermunken Savonarola blev henrettet på rådhuspladsen i Firenze den 23. maj 1498. Han blev hængt og brændt og hans aske kastet i Arno-floden. Han led martyrdøden for sin tros skyld. Og for sine gerninger.

For Kierkegaard er Savonarola først og fremmest et sandhedsvidne, tilmed et blodvidne, og for *et vidne* gælder det, at “Troen, denne urolige Ting, skal være Kjendelig i hans Liv.”² Vidnet er reduplikationens prototype, idet “at reduplicere er at være det man siger.”³

Omdrejningspunktet for alle Kierkegaards livsanskuelser, holdninger, positioner, typer og figurer ‘på livets vej’, blev udstukket med den første sætning i *Enten-Eller*, Victor Eremita’s bemærkning i Forordet: “Det er maaskee dog stundom faldet Dig ind, kjære Læser, at tvivle en Smule om Rigtigheden af den bekjendte filosofiske Sætning, at det Udvortes er det Indvortes, det Ind-

---

¹ SV3 17, 69.

² *Ibid.*, 63.

³ *Pap.* IX A 208. Jf. *Pap.* IX A 557: “‘Vidnet’ (var) Klangfiguren, det eksistentielle Synlige af Det, han forkyndte.”

vortes det Udvotes.”⁴ Langt hen ad vejen handler det religiøse hos Kierkegaard om inderlighed – som i *Frygt og Bæven*; at “der er en Inderlighed, der er incommensurabel for det Ydre”⁵.

Savonarola bliver et af de pejlemærker, der markerer svinget væk fra det synspunkt, at hvad det religiøse angår, så er det indvotes (troen) ikke synligt i det udvotes (gerningen). Det nye standpunkt er, at den sande kristne vidner om og lider for sin tro – som f.eks. Savonarola. Magter man ikke det, så må man ærligt og redeligt indrømme sin magtesløshed.

Det er også Savonarola (blandt andre), Kierkegaard har i tankerne, da han med en artikel i *Fædrelandet*, den 18. december 1854, kaster sig ud i den afgørende kirkekamp. Den 30. januar samme år var Biskop Mynster død, og den, der skulle blive hans efterfølger, Professor Martensen, kom i sin mindetale over ham for skade at kalde ham et sandhedsvidne.

Det får Kierkegaard op af stolen, og han må pointere, at Biskop Mynster repræsenterede “den almindelige Christendom her i Landet”⁶, dvs. en mild, let overkommelig og dermed stærkt forvansket ‘discount-udgave’ af kristendommen. Derimod:

Et Sandhedsvidne, et af de rette Sandhedsvidner, det er en Mand, der bliver hudflettet, mishandlet, slæbt fra det ene Fængsel i det andet, og saa tilsidst – sidste Avancement, hvorved han optages i første Classe af den christelige Rangforordning, blandt de rette Sandhedsvidner – saa tilsidst – thi det er jo et af de rette Sandhedsvidner, Prof. Martensen taler om – saa tilsidst korsfæstet eller halshugget eller brændt eller stegt paa en Rist, hans afsjelede Legeme af Rakkeren henslængt paa et afsides Sted ubegravet – saaledes begravet et Sandhedsvidne! – eller brændt til Aske og henkastet for alle Vinde, at ethvert Spor af dette ’Udskud’(...) maatte udslettes.⁷

Savonarola er i det hele taget med i billedet, når talen er om sandhedsvidner og blodvidner, om forbilleder og efterfølgelse – og om *at afdføe*.⁸ Indirekte høres Savonarolas stemme i flere af de udgivne værker; direkte, med navns nævnelse, optræder han i *Journalen*. Savonarola var en relativ sen inspirationskilde for Kierkegaard; det kan tilmed virke lidt tilfældigt, hvordan danskeren er kommet ind på livet af italieneren. Men i de skæbnsvangre år (fra 1851), hvor Kierkegaard er ved at dreje sig sin rolle i den afsluttende kirkekamp, træder munken med ét ind på arenaen og bliver et af de markante forbilleder, der er med til at afklare positionen, Kierkegaards egen stilling.

Her skal jeg gøre en bemærkning om den måde, hvorpå Kierkegaard læser og forstår de skrifter/figurer, der er på tale i denne Savonarola-sammenhæng, nemlig Det Nye Testamente/Kristus, Savonarola selv og endelig Martin Luther. Men tanken på “hende” Regine Olsen spiller også med, er en del af ‘forholdet’.

Under arbejdet med *Indøvelse i Christendom* i 1848 læser Kierkegaard (på ny) Det Nye Testamente. Denne nylæsning er en af flere grunde til, at han langsomt og anfægtet skifter syn på mange ting: på hvad de ydre omstændigheder, også politisk, betyder for menneskelivet; på kirkens rolle i det politiske spil; på forholdet mellem massen og den enkelte; og mellem det ydre og det indre: væk fra opfattelsen af, at kristendom handler om “den skjulte inderlighed”, til en fokusering på ikke blot at være ordets hørere, men også dets gører, dvs. at *efterleve* kristendommen i det ydre, at

---

⁴ SKS 2, 11.

⁵ SKS 4, 161.

⁶ SV3 19, 49.

⁷ *Ibid.*, 11f.

⁸ Selve ordet ‘blodvidne’ (i forskellige bøjningsformer og stavemåder) optræder kun 8 gange i værkerne: 2 gange i *Til Selvprøvelse* (SV3 17, 69 og 102), 1 gang i *Øieblikket* nr. 7 (SV3 19, 221) og 5 gange i en svar-artikel til Biskop Martensen i *Fædrelandet* 30. dec. 1854 (SV3 19, 15); Martensen har hævdet at Kierkegaard har gjort “Sandhedsvidne og Blodvidne entydigt”, men Kierkegaard præciserer forskellen: “Blodvidnet hører dog vel med til Sandhedsvidnerne, især til “de rette” Sandhedsvidner (...), hvori da ligger, at jeg maa antage mange flere Sandhedsvidner end Blodvidner.” I *Papirerne* optræder ordet ‘Blodvidne’ kun i 1851 (X-4 A 70, 109, 283, 297, 535, X-6 B 2, XI-3 B 82).

efterfølge Kristus.⁹ Dette skred leder ham ind i en decideret fundamentalistisk position, hvor teksten, Det Nye Testamente, tages ganske bogstaveligt – og så er det at være kristen ikke så lige til. Det er en position, hvorfra han i stadig højere grad understreger, hvor ødelæggende den kristelige videnskab er; det samme er Levebrøds-Præsterne (“De ere evigt forstaaet aldeles hvad de offentlige Fruentimmer ere i Timeligheden,”¹⁰) og den herskende klasse (“Nei paa den dannede og velhavende Classe, de om ikke fornemme saa dog det fornemme Bourgeoisie: der skal der sigtes.”)¹¹

Han antyder selv nogle af faserne i denne “metamorfose”, f.eks. i oktober 1849, hvor han beskriver et menneske, “plagende sig selv under en bestemt Opfattelse af noget enkelt Christeligt – og saa pludselig kan der gaae et Lys op for ham, han kan komme til at see den samme Sag fra en anden Side, og nu føle en Lindring formelig som den, naar en Sulten faaer Mad, eller en Afmægtig en Lindring.”¹²

Fra sin nye position sætter Kierkegaard Kristus-figuren som den målestok, man må forholde sig til – nu på en anden måde end han hidtil havde tænkt sig: Kristus som den *frelsende*, men også den *lidende*; Kristus som forbilledet, der kræver efterfølgelse af den, der vil kalde sig kristen.

Helt i overensstemmelse med spejl-problematikken i ovennævnte citat fra *Til Selvprøvelse*, så stilles der ingen spørgsmål til kilden, ingen kildekritik – det ville være kristelig videnskab! Ingen tvivl om hvem forfatteren til Den Hellige Skrift er, og hvad meningen med skriften er. Den tages ganske bogstaveligt.

Kilden til Kierkegaards kendskab til Savonarola er primært A.G. Rudelbachs *Hieronymus Savonarola und seine Zeit*.¹³ Heller ikke her er der diskussion om bogen som sådan og dens hensigt. Kierkegaard læser den vilkårligt, næsten som æstetiker A i *Veksel-Driften*: “I Vilkaarligheden ligger hele Hemmeligheden. (...) Man nyder ikke umiddelbart, men noget ganske Andet, som man selv vilkaarligt lægger ind. Man seer Midten af et Theater-Stykke, læser tredie Deel af en Bog. Derved faaer man en ganske anden Nydelse end den, Forfatteren har været saa god at tiltænke En.”¹⁴ Nu tjener vilkårligheden – denne særegne, kierkegaardske læsemåde¹⁵ – blot ikke den æstetiske nydelse, men den religiøse afklaring. Det interesserer ikke Kierkegaard, at Rudelbachs Savonarola-bog kan opføres på listen over lobhudlende værker, der udnævner dominikanermunken som en åndsbeslægtet med og forløber for Luther (sådan som Luther også selv gjorde det), eller at værket i øvrigt er kildekritisk problematisk og stærkt tendentiøst.¹⁶ Kierkegaard tager simpelthen det til sig, som han finder anvendeligt.

1. Savonarola – en bodsprædikant i renæssancebyen Firenze, anno 1498

Firenze er i slutningen af 1400-tallet byen *par excellence*, hvor renæssancens idegrundlag og mentalitet udfolder sig. Det sker i hovedet på de dannede magthavere, den politiske elite af uld- og silkefabrikanter og bankmænd, såvel som hos den kreds af humanistiske filosoffer, kunstnere og digtere, som huserer i byens fornemme paladser. Lorenzo il Magnifico af Medici-slægten (1449-92) er byens uformelle enehersker, en købmandsfyrste som i sind og virke forener tyrannisk magt, dannelse, mæcenvirksomhed og nydelsesudfoldelse. Han omgiver sig i sit palads med kunstnere som Bot-

⁹ Se afsnittet “Kierkegaard skifter position” i: Kresten Nordentoft, *Søren Kierkegaard*, København: Dansk Universitets Presse, 1977, p. 102-122.

¹⁰ Pap. IX A 288.

¹¹ Pap. X-1 A 135.

¹² Pap. X-2 A 136.

¹³ A.G. Rudelbach, *Hieronymus Savonarola und seine Zeit*, Hamburg: Friedrich Perthes, 1835.

¹⁴ *Enten-Eller*, Første Del, SKS 2, 288.

¹⁵ ... som ikke er oplistet i teorierne om intertekstualitet (Julia Kristiva) og misreading (Harold Bloom).

¹⁶ Fr. Karl Meier kritiserer i sin Savonarola-bog Rudelbach for at “læse” vilkårligt! Rudelbachs bog er præget af “Mangel an kritischer Prüfung der vorliegenden quellen, unvollständige und ungenaue Benützung derselben, einseitiges Hervorheben des mystischen Elements in der Theologie Savonarola’s und willkürliche Deutung dahin gehöriger Aussprüche.” Fr. Karl Meier, *Girolamo Savonarola aus großen Theils handschriftlichen Quellen dargestellt*, Berlin: G. Reimer 1836, p. 326.

ticelli (1445-1510) og Michelangelo (1475-1564), digteren Angelo Poliziano (1452-94) og filosoferne Marsilio Ficini (1433-99) og Pico della Mirandola (1463-94), sidstnævnte forfatter til skriftet *Om menneskets værdighed* fra 1486; det opsummerer renæssancens menneskesyn i en syntese af neoplatonisk filosofi, alkymi og jødisk, muslimsk og kristen mystik.¹⁷ Men renæssance-mentaliteten manifesterede sig også i hæmningsløs nydelsessyge og sanselige udskejelser på Firenzes gader og pladser, bl.a. i storslåede, luksuriøse og frivole karnevalsoptog. På sin vis opsummerer Lorenzo selv kernen i den herskende livsanskuelse med *carpe diem*-motivet i det berømte digt *Karnevalstog*: “Herlig er vor ungdoms sommer, men på flygtig fod den svinder. Glæd dig da, før dagen rinder: / ingen kender den der kommer.”¹⁸

For bodsprædikanten Savonarola var dette liv og denne verdensanskuelse en vederstyggelighed. En bodsprædikant har frem for alt bod og bedring, *dommedagsprofeti* og *omvendelsesprædiken* på programmet. Efter mødet med prædikanten omvender humanisterne sig på stribe.

Hieronimus Savonarola (1452-98) stammer fra en gammel familie i Ferrara, hvor han især blev præget af sin bedstefader, der var en berømt læge og dertil en dannet og belæst mand med strenge moralske og religiøse principper. Savonarola væmmedes fra ganske ung ved det herskabelige hofliv i Ferrara, og han var oprørt over de hedensk orienterede humanister, der i hele Italien fordærvede sæderne, kunsten, poesien og ikke mindst kristendommen. Han begyndte at læse medicin og filosofi, men droppede i 1475 studierne, da han i Bologna indtrådte i dominikanerordenen. Nogle biografier nævner, at der bag dette skridt skulle ligge en uigengældt kærlighed til en ung florentinerinde i eksil.

Savonarola blev i begyndelsen af 1480'erne sendt til Firenze, hvor han straks begyndte at hudflette florentinerne for deres umoralske og ukristelige livsstil og tankesæt. Men uden større succes. I de følgende år virkede han som prædikemunk i andre italienske byer. Pico della Mirandola hørte ham i San Gimignano, og på hans foranledning vendte Savonarola tilbage til Firenze. Denne gang prædikede han med større held. Florentinerne flokkedes om prædikestolene i domkirken Santa Maria del Fiore og i dominikanerkomplekset San Marco. Her blev han i 1491 prior, og her reformerede han klosterreglerne. De nye regler var rigide og klosterlivet ydmygt. Brødrene skulle bede, arbejde og studere. Og det var populært: på kort tid voksede munkenes antal fra 50 til 238.

Savonarola gik forbilledligt i spidsen fra sin lille celle, med grove klæder, simpel føde og utrættelig flid. I sin klostercelle følte han sig i stadig højere grad som én af Guds udvalgte, hans vagtmand i Italien, den der skulle forkynde Guds mishag med og straf over de ugudelige – midt i denne renæssancens nydelsesfikserede tid. I hans dommedagsprofetier og formaninger om bod og bedring forenedes middelalderlig mysticisme og den humanistiske forestilling om en ny guldalder. Men han var også lydhør for humanisternes retoriske overtalelses-teknik. *Kirken skal straffes; derefter fornys; og det skal ske snart*. Det var denne slagkraftige sentens, der var omdrejningspunktet i hans prædikevirksomhed; men samtidig fik det verdslige samfund hans svøbeslag at føle. Og snart flyttede byens politiske kraftcenter fra Medici-paladset til San Marco-klostret.

Det var med Lorenzo il Magnificos samtykke, at Pico kaldte Savonarola til Firenze på ny. Men munken blev snart Lorenzos skarpeste kritiker. I dunderprædikener kritiserede han det luksuriøse liv, magtbrynjen og indspistheden: Medici'erne og andre købmandsfamiliers styre var til skade for republikken Firenze og ikke mindst for de jævne borgere. Og blandt dem fandt Savonarola et lydhørt publikum. Han profeterede om den nært forestående dommedag, men i første omgang skulle Firenze have en lærestreg.

Da Lorenzo døde i 1492, overtog hans søn Piero ledelsen af familie-banken og de øvrige virksomheder. Men han magtede ikke at løfte arven fra faderen. Han manglede situationsfornemmelse,

¹⁷ Når Kierkegaard i 1854 skriver: “Mennesket er en Synthese. Han er et Dyr, men der er ogsaa en Mulighed af noget Guddommeligt i ham” (*Pap.* XI A 358) – så er det næsten en genklang af Picos menneskeopfattelse: “Det skal stå i din magt at udarte til lavere former der er dyriske; det skal stå i din magt efter din egen viljes beslutning at hæve dig til højere former som er guddommelige” i Pico della Mirandola, *Om menneskets værdighed*, oversat med indledning og noter af Jørgen Juul Jensen, København: Museum Tusulanum 1989, p. 49.

¹⁸ Quanto è bella giovinezza, Che si fugge tuttavia! Chi vuol esser lieto, sia: Di doman non c'è certezza.

<http://www.uml.edu/Dept/History/ArtHistory/compart/5ren.html>. Oversat til dansk af J.V. Lind i *Verdenslitteratur Renæssance*, København: Gyldendal 1964, p. 10.

forsøgte f.eks. at centralisere magten uden om familiens traditionelle støtter, men frem for alt manglede han Lorenzos handlekraft og diplomatiske tæft. Hans tøven på den storpolitiske arena blev katastrofal for ham, da der opstod gnidninger mellem Milano og Napoli. Hertugen af Milano søgte støtte hos den franske kong Karl 8., som i september 1494 marcherede gennem Italien med en kæmpehær. Da han nåede Firenzes territorium, red Piero ham i møde og indgik en ydmygende fredsaftale med afståelse af adskillige byer. Få dage efter sin tilbagevenden til Firenze måtte han flygte fra byen. Kong Karl slog sig ned i Firenze – i Medici-paladset.

Den franske invasion foranledigede på længere sigt en midlertidig genoprejsning af republikken. Men umiddelbart skabte den frygt og nervøsitet blandt florentinerne. De havde med ét slag mistet tilliden til, at de var herrer i egen by og over deres egen skæbne. Det var det mentale grundlag for Savonarolas succes som religiøs og politisk leder.

Hvad havde munken så – mere konkret – på programmet? Republikken Firenze skulle reorganiseres, og gennem en moralsk oprustning skulle der renses ud – ud med byens skadelige, korrupte elementer (Medici'erne), og ud med borgernes indre dårskeber: nydelsessyge, griskhed og misundelse. Denne kritik af de rige var sød musik i de fattiges ører – og den franske invasion blev opfattet som et håndgribeligt bevis for sandheden i Savonarolas profetier: Kong Karl var Guds redskab.

Selve udrensningen blev varetaget af unge drengbander, der som en slags sædelighedspoliti i Guds navn trængte ind i borgernes hjem og konfiskerede deres luksusgenstande: terninger, parykker, smykker, spejle, malerier, Boccaccios *Decameron* osv. Alt sammen blev kastet på "forfængelighedens bål", som i karnevalstiden i 1497 og 1498 blev foranstaltet på rådhuspladsen. Overklassekvinder i nymodens mundering, f.eks. med blottede bryster, blev antastet og brysk påbudt sømmelig påklædning. Fester, sportsskampe, karneval o. lign. blev forbudt og erstattet af hellige processioner og messer.

Den nye republikanske forfatning, som Savonarola fik formet, kan nærmest kaldes "demo-teokratisk" – et religiøst folkestyre: Byrådets beslutninger skulle fra nu af bekræftes af henholdsvis "Det store Råd" på over 1.700 valgte medlemmer og "Det lille Råd" på ca. 80 medlemmer. Til Det store Råd fik Savonarola i 1495 udvidet Palazzo della Signoria med Sala del Maggior Consiglio (salen kaldes efter 1865 for "De fem hundredes sal"). Det teokratiske element i reformen fik Savonarola fastslået ved at udnævne Kristus til byens evnævldige konge.

Mange kunstnere og intellektuelle tog hans budskab til sig, f.eks. Pico, Botticelli og Michelangelo, men det var især almuen, der flokkedes om ham; *piagnoni*, kaldtes hans tilhængere, dvs. "de flæbende" (fordi hans prædikener kaldte gråden frem i dem). De sluttede sig til hans "fundamentalistiske" præstestyre, dels på grund af deres traditionelle religiøse indstilling, dels på grund af deres loyalitet mod den florentinske republikanske institution; men vel også af frygt. Han overbeviste dem om, at en fornyelse måtte komme fra dem, de var "Guds børn", og Gud havde udvalgt Firenze som "Det ny Jerusalem". De var overbeviste om at de gennem ham hørte *vox Dei* – Guds stemme. Op til 16.000 mennesker trængte sig ind til hans prædikener i domkirken.

Men Savonarola og hans tilhængeres ublide fremfærd vakte ikke udelt begejstring. Hans modstandere var imidlertid en splittet skare: Medici-tilhængere, franciskanere, og især den gruppe der kaldtes *arrabbiati*, dvs. "de vrede"; de sidstnævnte indbefattede bl.a. aristokrater som var utilfredse med såvel Medici-regimet som Savonarolas demo-teokrati.

Det blev skæbnesvangert for Savonarola, at han argt og uforsonligt angreb pave Alexander 6. (1492-1503), én af de såkaldte renæssance-paver: magtbegærlig, korrupt og nydelsessyg. Alexander forsøger sig med både pisk og gulerod, suspenderer ham og tilbyder ham kardinalhat – men den eneste røde hat, Savonarola kunne ønske sig, råber han kæphøjt, er en af blod, martyrens. Savonarola kalder Alexander Antikrist – Alexander ekskommunikerer Savonarola. Men munken prædiker uanfægtet videre.

Nu truede paven Firenze med interdikt, hvad der kunne blive en alvorlig økonomisk øretæve for byen. Flere og flere blev betænkelige ved munkens kompromisløshed. En franciskanermunk udfordrede Savonarola til en ildprøve, og den 7. april 1498 skulle Savonarola – eller rettere hans substitut – bevise at han var et "sandhedsvidne" ved uskadt at forcere et bål, der var lagt an til på rådhuspladsen. Prøven blev udskudt og til sidst kuldkastet af et heftigt regnvejr. Florentinerne var

forbitrede, og næste dag, palmesøndag, stormede de San Marco-klostret. Savonarola blev efter tumult på klostergangene arresteret sammen med sine to nærmeste kombattanter.

Nu blev en proces sat i værk på rådhuset – en skueproces. For på trods af hård tortur lykkedes det ikke de florentinske myndigheder at få en tilståelse ud af munden på munkene. Så greb de til svig og oplæste for florentinerne i Sala del Maggior Consiglio en forfalsket tilståelse af, at Savonarola hverken var profet eller på nogen måde direkte inspireret af Gud – ikke *vox dei*. Et grundstød for hans tilhængere, som troede tilståelsen var ægte.

Vatikanet havde svoret, at Savonarola skulle dø – om han så var en anden Johannes Døber! – og havde forlangt at få ham sendt til Rom. Det afslog Firenze, men en pavelig kommission blev inviteret, og den ankom den 19. maj. Så faldt dommen: Savonarola blev fundet skyldig som kætter, skismatiker og falsk profet. Den 23. maj 1498 fik de tre munke frataget deres ordensdragt, de blev hængt og brændt og deres aske kastet i Arno-floden.

Lige siden eksekutionen har der været kredse, som ærede Savonarola og hans lære, og som sørgede for udgivelsen af hans skrifter – først dominikanere, siden florentinere i bredere målestok. På henrettelsesstedet på Piazza della Signoria blev der i 1898 lagt en mindeplade, og Savonarolas dødsdag fejres hvert år. Op til 500-års-dagen i 1998 gjorde Firenzes bystyre og ærkebiskop en ihærdig indsats for at få munken helgenkåret. Den sag arbejdes der fortsat på.

Fra en anden kant nyder Savonarola imidlertid betydelig anseelse, og det er ikke mindst Martin Luthers skyld. Fra 1523 udkom flere udgaver af Savonarolas to sidste skrifter – med Luthers forord. Det er betragtninger over Davids salmer nr. 51 og 31, som Savonarola forfærdigede i fængselstiden op til henrettelsen – mellem de pinlige forhør. Den første betragtning er fuldt færdigskrevet, den sidste ufuldendt.

Luther henvender sig i forordet til den fromme læser med sin “sædvanlige” kritik af pavevældet, så man kan se “hvad for Mænd hiint Ødelæggelsens vederstyggelige Sæde pleier at lægge øde,” og han pointerer, hvorledes Savonarola foregriber hans egen lære, idet “der i disse Nattetanker ikke findes nogen Roes af Gjæringer for Gud, men at ene den rene Tro paa Guds Miskundhed, uden al Tillid til Gjæringer, er nødvendig i Døden og Dommen.”¹⁹

I og med at Luther tog Savonarola til sig som en reformationens forløber, fik han en plads i den protestantiske verden. Hans *Betragtninger* med Luthers forord blev oversat til dansk af Peder Palladius i 1551 og udgivet igen i 1558 og 1562. Nye oversættelser udkom i 1663 og i 1850. I 1830'erne kom tre vægtige værker om Savonarola på tysk, nemlig de ovennævnte: A.G. Rudelbachs *Hieronymus Savonarola und seine Zeit* og Fr. Karl Meiers *Girolamo Savonarola* samt Nicolaus Lenaus store digt *Savonarola*²⁰ – hvoraf Kierkegaard angiveligt har læst den første, men vel også det sidste, som han havde i sin bogsamling. Kierkegaard kan også have læst lidt om Savonarola hos Grundtvig, der i sin *Verdens-Krønike* fra 1812 skriver: “Savonarola som i Florents vovede at prædike Kristendom for Folket, blev hængt, og de som med Standhaftighed siden bekiendte Evangelium maatte enten miste Livet eller udvandre.”²¹

¹⁹ Her citeret efter Luthers forord i *Savonarolas Betragtninger over den 51de og 31te Davids Psalme*. Ved M. Th. Wøldike, Kjøbenhavn: Udgivet af Foreningen til christelige Opbyggelsesskrifters Udbredelse i Folket, 1850, p. 5-6. Den nuværende prior i San Marco klostret i Firenze, Fausto Sbaiffoni, udgav i 1991 en artikel, hvori han analyserede Luthers forord og påviste hans totale ‘misforståelse’ af Savonarolas hele position og katolske tankegang – og Luthers ‘vilkårlige læsning’: “Han tog kun de elementer i betragtning, som var i overensstemmelse med hans egne ideer.” Sbaiffoni medgiver dog, at man i Luthers forord finder ikke blot “en ferm og kølig ideologisk konstruktion”, men “en seriøs og spontan beundring for figuren Savonarola, opløftet til symbol for *den rene evangelisme*, som – bortset fra overdrivelserne og særhederne – var det lys, der vejledte Wittenberg-reformatoren, det eneste fællespunkt mellem ham og Savonarola” (min oversættelse og kursivering). Fausto Sbaiffoni, “Lutero e Savonarola” i: *Rivista di ascetica e mistica*, Firenze: Convento S. Marco, no. 2, 1991, p. 170 og 177.

²⁰ Nicolaus Lenau, *Savonarola. Ein Gedicht*, Stuttgart und Tübingen: Verlag der J.G. Cotta'schen Buchhandlung 1837 (ASKB 1743).

²¹ Kierkegaard havde udgaven: N.F.S. Grundtvig, *Udsigt over Verdens-Krøniken, fornemmelig i det Lutherske Tidsrum*, Kjøbenhavn: 1817 (ASKB 1970). Jeg citerer efter *Nik. Fred. Sev. Grundtvigs Udvalgte Skrifter*, ved Holger Begtrup, bd. 2, Kjøbenhavn: Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag, 1905, p. 268. Grundtvig omtaler siden hen Savonarola, bl.a.

Lis Jacobsen – udgiveren af Peder Palladius' skrifter i 1912 – anfører, at Palladius, efter at protestantismen er konsolideret, slet ikke har føling med den tvivl og den utryghed, som reformationens banebrydere kender – det være sig en Savonarola eller en Luther. De sejrende protestanter har ikke skullet tilkæmpe sig “en ny Lære gennem indre Strid og ydre Forfølgelser, de har faaet den fix og færdig i Wittenberg. (...) Forudsætningen for en samfølende Forstaaelse af Savonarolas Skrift manglede.”²²

Men den manglede ikke hos Kierkegaard.

2. Guds uforanderlighed, anno 1848 og 1851

Dog – måske var det ikke “samfølende forståelse” ved Kierkegaards første blik på Savonarola.

Det Ord af Savonarola om sig selv, at han var som en Hammer i Guds Haand: brug den saa længe Du vil, og vil Du ikke bruge den længere saa kast den bort – er egl. en Fornærmelse mod Gud. Saaledes kan intet Msk have et Forhold til Gud, det er altfor erotisk ligeligt, og underlægger dog egl. Gud Forandring; det er som naar en Pige siger om den Troløse: jeg er fornøiet med at han har elsket mig en ganske kort Tid, saa kastede han mig bort, men jeg elsker ham alligevel og takker for den korte Tid.

Altsaa dette kan ikke være Forholdet at det dog er som forandrede Gud sig, som var det Gud der blev kjed af En. Det Forfeilede i hiint Ord er just det lidenskabelige Sving: naar Du ikke længere vil bruge den, thi Opgaven i Forholdet til Gud er bestandigt Troens, at han derfor og desuagtet elsker En lige høit. Altsaa maatte Savonarola sige: hvad enten Du bruger mig ell. Du ikke bruger mig, hjælp mig blot til at holde den Tro fast, at Du er Kjerlighed; at Savonarola altsaa ikke derfor troer at Gud elsker ham, fordi han bruger ham – men fordi Gud er Kjerlighed, saa der ikke, end sige i en Forandring underlagt Reflexion, reflecteres paa hans Forhold til Gud, men paa Guds Væsen, at han er Kjerlighed. I Grunden er der noget Fortvivlet i hiint Ord af S., at altsaa Gud ikke skulde være den Samme, ikke ganske være Kjerligheden mod et Msk, naar han ikke længer kunde bruge ham. Ja, saaledes er det med et Msk., men, frygteligt, at tænke saaledes om Gud.²³

Sådan lyder den første optegnelse, Kierkegaard gør om Savonarola – i *Journalen* i efteråret 1848. Det er muligt at Kierkegaards bemærkning er foranlediget af Nicolaus Lenaus digt *Savonarola*, fra 1837. Heri hedder det:

Ein Werkzeug nur, das Gott erweckte,
Ein Straßenlichtlein in der Nacht,
Das warnend Gott am Abgrund steckte,
Ein tönend Horn in seiner Schlacht.

Will Gott das Lichtlein nicht mehr brauchen,
So lischt es aus; doch seine Hand
Wird warnend aus dem Abgrund tauchen,
Mit einem hellen Fackelbrand.

Will Gott dies Horn auch nicht mehr brauchen,
Weil lauter wird der Schlachtendrang,

---

som “Italienernes mislykkede Reformator” i *Håndbog i Verdens-Historien*, fra 1843-1856, *Udvalgte Skrifter*, op. cit., bd. 7, 1908, pp. 470 og 476f.

²² Peder Palladius, *Danske Skrifter*, Udgivet for Universitets-Jubilæets danske Samfund ved Lis Jacobsen. Andet Bind. København: H. H. Thieles Bogtrykkeri 1914-15, p. 137.

²³ *SKS* 21, 95.

So wird er in ein andres hauchen,
Das rufen wird wie Donnerklang!²⁴

Hos Lunau falder disse ord i kapitlet “Die Tortur”, som omhandler tidsrummet fra arrestationen af Savonarola d. 8. april frem til henrettelsesdagen d. 23. maj. Disse *ord* fremstår hos Lunau som en del af Savonarolas benægtelse af at være kætter.

Hammer-billedet, som Kierkegaard anfører, stammer imidlertid fra den prædiken, som skulle blive Savonarolas sidste, og som han holdt i San Marco-kirken d. 18. marts – altså inden arrestationen og torturen. Her er der mere præcist tale om en hammer, og ikke som hos Lunau om et ubestemt “Werkzeug”, og her smides hammeren udtrykkeligt væk.

Lasset den Herrn nur machen, er ist der Meister aller Propheten und aller Heiligen. Der Meister, der den Hammer führt, wenn er ihn gebraucht hat, wozu er will, hebt er ihn nicht auf, sondern wirft ihn weg. So that ers auch dem Jeremias, als er ihn allem seinem Werke gebraucht hatte. So wird ers auch mit diesem Hammer thun; wenn er ihn genugsam geführt hat nach seiner Weise, wird er ihn hinwerfen. Doch wohlan, wir wollen zufrieden sein: der Herr thue was ihm beliebt. Je schlimmer es hier unten geht, desto herrlicher wird die Krone dort oben seyn.²⁵

Sådan lyder ordene i A.G. Rudelbachs Savonarola-monografi. Det er den bog, Kierkegaard siden hen, dvs. i 1851, henviser til direkte, og det er også den sandsynlige kilde til hans notat i 1848.

Kierkegaard fordrejer tydeligvis Savonarolas ord; for det første ved at omforme udsagnet til direkte tiltale, fra Savonarola til Gud: “Brug den saa længe Du vil...” Savonarola, derimod, *forestiller* sig Gud som den suveræne mester og omtaler ham i tredje person. For det andet fordrejer Kierkegaard ved at hævde, at Savonarola tilskriver Gud *forandring*. Men Savonarola giver tydeligt udtryk for, at han, ligesom Jeremias, er underlagt Guds *plan*, ikke noget med skiftende indfald. Savonarola reflekterer faktisk netop over Guds kærlighed, og det i en grad, så han er helt på linie med Kierkegaard.

Men i 1848 er Savonarola åbenbart en ukendt mand for Kierkegaard, han staver ham konsekvent forkert: *Savanarola* (tre gange), efter først at have skrevet *Savar* (det er dog ikke ualmindeligt, at Kierkegaard sløser med stavemåder!). Og han lader sig øjensynligt ikke røre af den grumme historie om munkens endeligt, hans martyrium.

Det er så meget desto besynderligere, som at der i *Journalen* før og efter Savonarola-notatet (nr. 38) arbejdes med temaer, som er yderst Savonarola-relevante. F.eks.: “Det eneste sande Udtryk for at der er noget Absolut til er at blive dets Martyr eller Martyr for det. Saaledes er det allerede i Forhold til absolut Elskov.”²⁶

Og sådan er det med Savonarola.

Kierkegaards ærinde på dette tidspunkt, i 1848, er at præcisere kristendommen som noget absolut, kristendommens absolutte karakter (nr. 35). Til den ende skyder han vildt om sig, først og fremmest på sin samtid, hvor alt er vrøvl og relativitet:

En væsentlig Xsten har jeg ikke seet. (...) Den christelige Fordring til Opooffrelse standser paa intet Punkt. Man opgiver Alt, ubetinget Alt, vælger Gud, holder sig til Gud. Uhyre Opgave, hvor sjeldent, hvor sjeldent skete det. Og dog standser Christendommen ikke her. Det er mig som kunde jeg høre et saadant Menneske sige: naa, i Guds Navn, jeg vælger Gud – og forlader Alt. Men saa – saa er Gud dog vel til at stole paa, saa vil han dog vel ikke slippe mig. See der har vi det Sidste. Forbilledet lærer, at ogsaa dette hører med til christelig Lidelse at Gud

²⁴ Nicolaus Lenau, *Savonarola. Ein Gedicht*, Stuttgart und Tübingen: Verlag der J.G. Cotta'schen Buchhandlung 1837, p. 224 (ASKB 1743). Det er dette digt og dette sted, der henvises til i SKS K21, 87 såvel som i kommentaren til *Pap. IX A* 295.

²⁵ A.G. Rudelbach, *Hieronymus Savonarola und seine Zeit*, op. cit., p. 234.

²⁶ SKS 21, 91.

slipper Dig, just i den tungeste Lidelse. Frygteligt! Og det er den Lære, som disse Levebrøds-Mennesker kalde den milde Sandheds-Lære.²⁷

Jævnfør Savonarolas "konklusion": "Je schlimmer es hier unten geht, desto herrlicher wird die Krone dort oben seyn." Den pointe udfolder Kierkegaard grundigt i *Til Selvprøvelse*.

Luther får på hattepulden for sin udialektiske fremgangsmåde, når han lover, at kristendommen er trøst og lægedom, og at alt spektaklet og det onde kommer fra djævelen. Men nej: "Dialektisk maa man sige: baade Trøsten og Lidelsen kommer med Xstd, thi dette er det Absolutes Dialektik, og Xstd. er det Absolute." (nr. 35).

Denne "Savonarola" drages med ind i flokken af dem, der har misforstået noget væsentligt – ved at gøre Gud foranderlig. Relativ. Og det er Kierkegaard magtpåliggende at insistere netop på Guds *uforanderlighed*.

Han har allerede fra 1834 været inde på emnet i dogmatisk sammenhæng²⁸; i 1839 forholder han sig lidt mere personligt til emnet²⁹. I 1844 udkommer så den opbyggende tale *Den rette Bedende strider i Bønnen*. Den, der sejrer i denne strid, er Gud. Ikke nødvendigvis ved at imødekomme den bedendes jordiske ønsker, men han lader sig røre: "ja denne Gud lader sig røre ved den Stridendes Jammer, naar han omkommer i Mismod [...]; han lader sig røre, om ikke før saa ved det sidste Suk, da naar det menneskeligt talt allerede synes for silde." Denne Gud sejrer ved, at "Bekymringens Aarvaagenhed" hos den bedende lidt efter lidt slumrer hen "for aldrig mere at vaagne, men Inderlighedens Tid er aldrig forbi". Og denne sejrende Gud er uforanderlig. Hans uforanderlighed består i "at bekymre sig om et Menneske, og netop derfor lader den sig ikke forandre ved den bedendes Skrig, som var Alt nu forbi."³⁰ Præcis den tanke, som Savonarola trøster sig ved i sine trængler.

Savonarola må have vendt sig i sin grav (eller hvad man nu skal sige om *ubegravede* blodvidner) ved Kierkegaards 'beskyldning' i 1848 om, at han skulle mene, at Gud var foranderlig. Men så er det som om, vidnet på forunderlig vis tager til genmæle fra det hinsides. For i 1850 genudgives, som nævnt, i Danmark det lille skrift *Savonarolas Betragtninger over den 51de og 31te Davids Psalme*, skrevet under torturen i 1498. "Saasom du da nu er den samme Gud, hos hvem der ikke er Forandring eller Skygge af Omskiftelse," skriver den forpinte mand – så er alt hvad han beder om, at Gud i sin barmhjertighed og miskundhed udsletter hans overtrædelser: aftør "mit Hjærte, at det rensed fra alle Overtrædelser og befriet fra al Ureenhed, maa blive som en reen Tavle, paa hvilken Guds Finger kan skrive sin Kjærligheds Lov, med hvilken ingen Overtrædelse kan boe sammen."

Her er ingen relativitet! Ingen pigesnak med tak for den korte elskovstid. Her er tværtimod, midt i trængslen, vished om, at "Je schlimmer es hier unten geht, desto herrlicher wird die Krone dort oben seyn." På grund af Guds kærlighed og uforanderlighed.

Om Kierkegaard har kendt dette skrift fra 1850 er uvist, men året efter har han øjensynligt ændret opfattelse med hensyn til, hvad Savonarola måtte mene om Guds væsen. Just i dette forår, 1851, har han Davids salmer på programmet: "Idag læste jeg mit sædvanlige Pensum i det gamle Testamente. Og Touren var til Davids Psalmer <24,> 25, 26, 27, 28"³¹ Og den 18. maj 1851 holder han en prædiken i Citadelkirken i København. Emnet er "Guds Uforanderlighed."³² Det er i tiden op til denne dag, og i arbejdet med bl.a. denne tekst, at Kierkegaard for alvor læser om Savonarola,

²⁷ *Ibid.*, 89.

²⁸ *Pap.* I A 21 og 29.

²⁹ SKS 19, 55, *Journalen* EE: 160: "Man taler saa meget om Guds Uforanderlighed, for derved at svække Bønnens Betydning, men jeg vilde spørge: troer Du da virkelig, at den Velsignelse, som Præsten lyser fra det hellige Alter virker lige kraftigt paa dem, der nysgjerrige gaaer omkring og beundrer Mskværker (Billedstøtter) i Kirken og dem der her i Stilhed forsamlede selv i Andagt hæve sig til Gud?"

³⁰ SKS 5, 370, 374 og 375.

³¹ *Pap.* X-4 A 195. "Psi 26,4. Psi 27,10 slog mig især," skriver han videre. Disse steder handler om: "Jeg tager ikke sæde blandt løgnere, blandt falske kommer jeg ikke." og "fader og moder forlod mig, men Herren tager mig til sig." Når navnlig disse steder "slår" Kierkegaard, så er det fordi, han netop har modtaget Mynsters skrift af 13. marts, hvori denne jævnfører Kierkegaard og M.A. Goldschmidt.

³² Udgivet 3. september 1855, SV3 19, 253-266.

med mange henvisninger til Rudelbachs monografi. "Guds Trofasthed" er titlen på et notat, som egentlig var "skrevet som slutning til den Prædiken om Guds Uforanderlighed."

Saa tales der om Guds Uforanderlighed og Trofasthed. At ymte end eet Ord om, at han skulde kunne forandre sig, eller vel endog stundom næsten ville bedrage et Menneske, o, man vilde gyse ved at sige Sligt. Men tag < saa > Luther, han var dog vel en erfaren Mand! Han siger: skal jeg være bedragen, vil jeg hellere være bedragen af Gud end af Mennesker. Der er en from Mand, og ikke blot en from Mand men et Blod-Vidne, han siger i en Prædiken: Du bedrog mig o, Gud o:s:v: (det er Savonarola, Citatet findes p. 18 i denne Journal).

Pointen er, at den der i sandhed indlader sig med Gud, han føler undertiden, at Gud bedrager ham – "men ind i Sandheden"³³.

Når Kierkegaard i 1851 inddrager Savonarola på en anderledes – positiv – måde end i 1848, så kan det naturligvis skyldes, at han bare er blevet klogere på munken ved at læse Rudelbachs monografi ordentligt? Eller måske var Kierkegaards kritiske bemærkning om, at Savonarola fornærmer Gud, blot en parentes i et ellers udbytterigt bekendtskab med munken – dengang i 1848. Det år hvor han for alvor bliver opmærksom på efterfølgelsen: "Alt Dette om 'Efterfølgelsen', om at afdøe, gjenfødes o:s:v: var jeg ikke selv opmærksom paa i 1848," noterer han i juni 1852.³⁴

3. Forbilledet – bedraget ind i sandheden, anno 1851

Hvorfor begynder Kierkegaard at læse om Savonarola i april 1851 – igen? Måske fordi han husker fra dengang et par år tilbage, hvor han havde fat i munken, at der her var vigtige ting på spil, relevante for Kierkegaards aktuelle tankebaner. Men måske er der (også) en mere aktuel anledning til, at han griber fat i *Rudelbachs* Savonarola-bog – med accenten lagt på Rudelbach. For netop i dette forår, 1851, indlader Kierkegaard sig i en polemik med denne mand.

Andreas Gottlob Rudelbach (1792-1862) var en rastløs mand med rødder og opholdssteder i både Danmark og Tyskland, en ivrig skribent i begge lande, en hvas polemiker der krydsede klinger for eller med tidens betydeligste mænd, f.eks. Grundtvig, Mynster, Martensen – og Kierkegaard; han var uhyre belæst og "han regnedes for en af Lutherdommens lærdeste Mænd".³⁵ Kierkegaard havde flere af hans bøger i sit bibliotek³⁶, og inden Rudelbach døde, arbejdede han på et værk om Kierkegaard. Men de to mænd var også i direkte ordveksling.

I 1849 læser Kierkegaard Rudelbachs bog om *Den evangeliske Kirkeforfatning*³⁷ og kommenterer den i *Journalen*. Det er, som nævnt, i en tid, hvor Kierkegaard besinder sig på sit tidligere distancerende forhold til "det ydre". Han bifalder Rudelbachs synspunkt: at "Statskirken affødte eller bidrog til at afføde Proletariatet" – men Kierkegaard radikaliserer problemstillingen: "Det Uchristelige og Ugudelige er at basere Staten paa et Underlag af Mennesker, som man aldeles ignorerer, og fragaær Slægtskab med."³⁸ Kierkegaards gennemgående og mere bastante forbehold

³³ Pap. X-4 A 297

³⁴ Pap. X-4 A 553. Carl Jørgensen anfører, at han må mene før 1848 i Carl Jørgensen, *Søren Kierkegaard. En biografi*, bd. IV, København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, p. 19. Kierkegaards optagethed af 'efterfølgelsen' ses i øvrigt af, at han i 1849 studerer en bog, A.G. Rudelbach har skrevet indledning til: Thomas a Kempis, *Om Christi Efterfølgelse*, fire Bøger. Overs. og paany udg. af J.A.L. Holm, 3. Udg. Kjøbenhavn 1848 (ASKB 273). Pap. X-1 A 286.

³⁵ Carl Weltzer i *Dansk Biografisk Leksikon*, pp. 294-298.

³⁶ Rudelbachs Savonarola-bog er ikke opført i *The Auctioneer's Record of the Librsry of Søren Kierkegaard* (ASKB), hvilket naturligvis ikke udelukker at bogen har været i Kierkegaards besiddelse. På Det kongelige Biblioteks læsesale findes to eksemplarer af denne bog, den ene (på Center for Musik og Teater) er fyldt med blyantstreger og -prikker, bl.a. på præcis de steder, Kierkegaard henviser til i *Journalen*. Kunne det tænkes, at dette var hans eksemplar, der af uransagelige veje var havnet her?

³⁷ Dr. A.G. Rudelbach, *Den evangeliske Kirkeforfatnings Oprindelse og Princip, dens Udartning og dens mulige Gjenrejsning fornemmelig i Danmark. Et udførligt kirkeretligt og kirkehistorisk Votum for virkelig Religionsfrihed*. Kjøbenhavn, 1849 (ASKB 171).

³⁸ Pap. X-1 A 669.

over for Rudelbach går imidlertid på, at denne er så gevaldigt optaget af og engageret i kristendommens ydre former, af "verden" så at sige.

Dette er også Kierkegaards anke, da han i januar 1851 må fastslå, at "Dr. Rudelbach og jeg. Vi komme aldrig til at forstaae hinanden. (...) Han har aldrig følt Ideens Uro med hver evige Dag, om han nu er Christen."³⁹ Troen er en urolig ting! Det er et luthersk ord, som beskæftiger Kierkegaard på denne tid, og det er en af de bærende ideer i skriftet *Til Selvprøvelse*, som nu er ved at tage form. Men troen er, ifølge Kierkegaard, ikke det, der foruroliger Rudelbach.

Da Rudelbach i sin bog *Om det borgerlige Ægteskab*⁴⁰ nævner Kierkegaard i en note, må han tage til genmæle. Det sker i en artikel i *Fædrelandet* d. 31. januar 1851. Kort fortalt handler striden om, at Kierkegaard ikke uden videre vil skrive under på, at det er i kirkens dybeste interesse "at blive emanciperet fra det man med Rette kan kalde *Vane- og Stats-Christendom*." Kierkegaard har aldrig plæderet for emancipation af noget som helst, fastslår han spydigt. *Hans* kristelige indsats er ikke rettet mod "det bestående", ikke møntet på ændringer i "det ydre", på reformer. "Christendom er Inderlighed, Inderliggjørelse."⁴¹

Hele sagen ruller videre i foråret 1851, fordi Biskop Mynster i et modskrift til Rudelbach tager Kierkegaards artikel i *Fædrelandet* til indtægt – hvad Kierkegaard tager ilde op. Ikke pga. noget vedrørende selve diskussionens kerne – om det indre og det ydre –, men fordi Mynster ved anvendelsen af en lille sprogløst kommer til at sidestille Kierkegaard med dennes ærkefjende, M.A. Goldschmidt. Kierkegaard udtrykker sin forbitrelse i en samtale med Mynster den 2. maj – referatet står i *Journalen*⁴² midt imellem notaterne om læsningen af Rudelbachs Savonarola-bog.

Kierkegaards principielle position i forhold til Rudelbach kan umiddelbart synes besynderlig, al den stund han er inde i en fase, hvor "det ydre" i forhold til kristendommen er blevet ham magtpåliggende. Men med det ydre mener han altså ikke institutionerne. Om end han i en efterskrift i selve avisartiklen nævner tilfælde, hvor det ydre, "det Bestaaende", kan være af en sådan beskaffenhed, at den kristne må sige fra. Det er imidlertid en opgave for idealet! Sandhedsvidnet. Blodvidnet. Savonarola.

I april 1851 begynder Kierkegaard altså sin (ny?)læsning af Rudelbachs Savonarola-bog. Han gør sig sine tanker og notater med behørig henvisninger. Princippet er, at han simpelthen henter stof og udtryk og synspunkter og gode formuleringer hos Savonarola, alt hvad der passer ind i hans egen teologiseren, som han så bruger løs af – loyalt eller efter for godt befindende.

Vi følger i *Journalen* hans læsning gennem nogle uger. Første notat:

Johan af Salisbury / sagde til Pave Hadrian IV i en Samtale om den romerske Kirke: idag er Alt at faae for Penge, imorgen vil man Intet kunde faae uden for Penge. / cfr. Rudelbach Savonarola p. 8.⁴³

Som indledning i sin Savonarola-biografi giver Rudelbach en oversigt over tiden op til Savonarolas virke, en "Signatur des funfzehnte Jahrhunderts": tendenser i den teologiske og kirkelige debat, bl.a. med et længere citat af Johannes af Salisbury (1115-74), der leverer en sønderlemmende kritik af pavemagten; en kritik, der er som en bebudelse af Savonarolas karakteristik af paven som antikrist mere end 300 år senere. Umiddelbart før den sentens om pengene, som Kierkegaard oversætter/citerer, anføres Johannes' anklagepunkt mod paven: "Sie bringen Verwirrung über die Kirche (...) und achten Gottesfurcht für eine Handelswaare."

De næste par noter, som Kierkegaard gør i *Journalen*, handler om det "at afdøe" – at opgive penge, formue; "just Det, der kan døes fra, just Det er det, som det naturlige Menneske *naturligt* og naturligviis elsker høiest som sit Liv"⁴⁴. Men at afdøe, det er fordringen. En sådan fordring kan sy-

³⁹ Pap. X-4 A 20.

⁴⁰ A.G. Rudelbach, *Om det borgerlige Ægteskab*, København 1851 (ASKB 752).

⁴¹ *Foranlediget ved en Yttring af Dr. Rudelbach mig betræffende*, *Fædrelandet* 31. Jan. 1851, SV3 18, p. 43-50.

⁴² Pap. X-4 A 270, jf. note 28 ovenfor.

⁴³ Pap. X-4 A 259

⁴⁴ Pap. X-4 A 261.

nes menneskeligt vanskelig, urimelig – og overraskende. Den kan synes rent ud bedragerisk, når man bliver ene med Gud og bliver klar over konsekvenserne – dvs. af at være kristen.

Og her kommer så det længste Savonarola-stykke, som Kierkegaard har oversat fra Rudelbach, fra en faste-prædiken i 1495. Mens Savonarola er på sin magts tinde som prior for San Marco-klostret, taler han til sin Gud og beklager sig over, at han er blevet bedraget:

Du, o Herre, Du som har skabt alt Godt, har stjaalet mit Hjerte, og bedraget mig, som aldrig noget Menneske er blevet bedraget. Thi da jeg i lang Tid havde bedet til Dig, Du maatte vise mig den Naade, at jeg aldrig blev forpligtet til at have Opsyn med Andre, saa har Du gjort lige det Modsatte, og lidt efter lidt draget mig ind i den Stilling, hvor jeg nu staaer, uden at jeg er blevet det vaer. Kort, jeg længtes efter et stille Liv, og Du har lokket mig frem med Din Mading, som Fuglen fanges ved Liimstangen; havde jeg seet den, maaskee vilde jeg ikke staae, hvor jeg nu staaer.

Savonarola fortsætter med billeder på, hvordan han er blevet bedraget, og konkluderer med Jeremias: “jeg er derved blevet daglig til Spot, Enhver udleer mig.” Kierkegaard elaborerer:

Dog saaledes er jo det Opdragende ved Gud, han bedrager et Menneske ind i Sandheden. I Phantasien fatter han det Sande – det seer saa indbydende ud, han kan ikke slippe det, han gaer med – og nu staaer han midt i Virkelighed, og Sagen er en ganske anden.⁴⁵

Lidt længere fremme (# 297) uddyber Kierkegaard, i ovennævnte notat om Guds trofasthed / uforanderlighed, bedraget. Bedraget har Kierkegaard brugt og vendt og drejet fra mange vinkler; han har praktiseret det over for Regine – “Bedraget med en Skurk var i faveur af hende”⁴⁶ – men ikke mindst er bedraget et centralt virkemiddel i hele teorien om den indirekte meddelelse. Da han i sommeren 1848 skriver *Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed*, anfører han, at

fra den hele Forfatter-Virksomheds totale Synspunkt er den Æsthetiske Produktivitet et Bedrag (...). Man kan bedrage et Menneske for det Sande, og man kan, for at erindre om gamle Socrates, bedrage et Menneske ind i det Sande. Ja, egentligen kan man kun ene paa denne Maade bringe et Menneske, der er i en Indbildning, ind i det Sande, ved at bedrage ham. (...) man begynder saaledes: lad os tale om det Æsthetiske; Bedraget ligger i, at man taler saaledes, just for at komme til det Religiøse.⁴⁷

Det nye i bedrags-problematikken i 1851 er, at den nu ikke handler om en forfatter, der bedragerisk henleder læserens opmærksomhed på Kristus – men om Gud, der bedrager den, der vil være kristen: det er “det Opdragende ved Gud, han bedrager et Menneske ind i Sandheden.”

Og det er netop i denne position, i og med deres *liv*, at sandhedsvidner er forbilledlige: “Chrysostomus / siger: Apostlenes Liv ikke deres Under har omvendt Verden. / Dette citeres af Savonarola. cfr. Rudelbach Savonarola p. 189 n.190 ø.” (# 267).

Kierkegaard gør, som så ofte før og siden, sit eget liv op: “Min stilling” (# 268). Han har lige skoset Goldschmidt – igen – for dennes higen efter medlidenhed. Nu klynker han selv lidt over, hvad han kan forvente af “løn” for den kamp, han fører for kristendommens sag, “hvor utaknemmelig denne Kæmpen er.” Han finder en medlidende i Savonarola der “siger etsteds: han maa erindre dem om, hvad han saa ofte har sagt: en stor Velgjerning kan kun betales ved stor Utak. [*I Marginen*: cfr. Rudelbach Savonarola p. 208. n:] / Ypperligt,” udbryder Kierkegaard og fordyber sig lidt i tanken. (# 269).

---

⁴⁵ Pap. X-4 A 264.

⁴⁶ Pap. X-2 A 210

⁴⁷ SV3 18, 104-105.

De næste par dages noter – efter 2. maj-mødet med Mynster – består af småbemærkninger til Rudelbachs bog, specielt kapitlerne om Savonarolas dogmatiske standpunkt (pp. 372f.) og om hans apologetiske skrifter (pp. 386f.) (# 276-81).

4. Spejlet – Guds ord og den kristelige videnskab, anno 1851

Og så det sidste Savonarola-notat i *Journalen* (# 283), hvor Kierkegaard bladrer tilbage til s. 341 i Rudelbachs bog, griber fat i, kommenterer og spinder videre på Savonarolas spejl-metafor.

Jacobs Brev: Ordet er et Speil. / At see sig til sand Velsignelse i Speilet.

1) Saa maa man ikke betragte Speilet Rammen f.E. (det fremhæver Blodvidnet Savonarola) – men see *sig* i Speilet. / Og dog er det just det man har gjort i Forhold til Guds Ord som Speilet. Deraf alle disse Hjælpe-Videnskaber i Forhold til Guds Ord [hvilke betragte Speilet, Rammen Indfatningen o:s:v:], istedetfor at see sig i Speilet. (...)

4.) At speile sig er en qvindelig Kunst. Men en Qvinde speiler sig *for at see sine Skjønheder*. Det er sandt hun faaer saa ogsaa sine Uskjønheder at see, men det er ikke just for at see dem hun speiler sig, høist for at skjule dem med et skjønnere Skin.

Men Alvoren, det Mandlige er: at speile sig – i Guds Ord – for at see, hvorledes man i Sandhed seer ud.

De Fleste ere bange for at see sig selv. Det er ogsaa et farligt Syn, har man seet det een Gang bliver man ikke saa let af dermed igjen. (...)

6.) (...) saa begynde paa det Vigtige, det Afgjørende, for Speilet at forandre sig, som Speilet fordrer det.

Formuleringerne vendes og drejes i de efterfølgende optegnelser til *Til Selvprøvelse*:

1) Du maa ikke see paa Speilet, betragte Speilet (dets Ramme, Indfatning o:s:v:) men see Dig selv i Speilet, (det er et Ord af Savonarola – Blodvidne). / Men er det ikke det, vi gjøre. Indlednings-Videnskaberne og Alt hvad dertil hører.⁴⁸

Den endelige formulering, som den kommer på tryk i *Til Selvprøvelse*, er indledningscitateret til nærværende artikel. Savonarolas navn er strøget, munken er blevet brugt, navnet kan nu “kastes væk”. Men Savonarolas og Kierkegaards fælles hovedreference består: Jakobs Brev.

Inden vi opridser perspektiverne i spejl-metaforen, vil vi se på, hvad det er for en Savonarola-passus, der egentlig henvises til. Savonarola taler om betingelserne for en frugtbar læsning af den hellige skrift. Og den første betingelse er, at man har troens “Geist” – det er en misforståelse at mene, at man kan forstå skriften “ohne das übernatürliche Licht des Glaubens.” Dernæst handler det om at annamme Guds ord på den rette måde:

Man muss fleißig lesen (...), ganz wie ein Frauenzimmer, das sich im Spiegel sieht, nicht um die Dinge im Spiegel oder was zum Spiegel gehört, zu entdecken, sondern um ihr Angesicht zu sehen, ob etwas ihr nicht gut stehe. So muss die Seele zur Lesung der Heil. Schrift gehen, um das Angesicht des Gewissens zu sehen, ob nicht irgend ein Makel oder eine Runzel drinnen, und um sich zu schmücken vor den Augen ihres ewigen Bräutigams. Dann muss aber der Mensch wieder zum Gebete zurückkehren, und den Herrn bitten, dass er ihm die wahrgenommenen Fehler vergebe, und Gnade schenke, das, was ihm durchs Lesen geboten ist, auch ins Werk zu setzen.⁴⁹

⁴⁸ *Pap. X-6 B 2*, p. 9. Se også *Pap. X-4 A 412*.

⁴⁹ A.G. Rudelbach, *Hieronymus Savonarola*, op. cit., p. 341.

Spejl-billedet stammer fra Jakobs Brev i Det Nye Testamente, hvor måden at tilegne sig Guds ord på sammenlignes med “en Mand, der betragter sit legemlige Ansigt i et Speil” (Jam 1:23). Der er en påfaldende forskel på detaljen i den måde, hvorpå de to Bibel-læsere bruger spejlet.

Munken sammenligner enkelt og konsekvent læsningen med en kvinde, der koncentrerer sig om sig selv i spejlet – uden at hæfte sig ved spejlet som sådant. Hun studerer sit ansigt for eventuelle fejl og mangler; tilsvarende skal sjælen studere sin samvittighed for pletter og rynker – og så bede Gud om tilgivelse for dem. Et nøgternt og neutralt billedsprog med en bemærkelsesværdig forståelse for kvindelig forfængelighed, som man måske ikke skulle have tiltroet den asketiske bodsprædikant. Kierkegaard overtager billedet med kvinden foran spejlet, men han drejer det og forfladiger det, fordi han skal have luftet sine køns-fordomme, nemlig ved modstillingen mellem kvindelig overfladisk og mandlig alvorlig spejling! Hos ham ser kvinden sig i spejlet for at se sin skønhed, hun går ikke decideret efter skønhedsfejl, og dem, hun ser, vil hun tilsløre. Hos Savonarola er kernen i billedet, at “hun”/ samvittigheden beder Gud om tilgivelse for fejlene.

Hvorom alting er: Når Kierkegaard overtager dette spejl-billede, så er det navnlig, fordi Savonarola drejer Jakobs sammenligning i retning af, at Guds ord / Det Nye Testamente skal læses bogstaveligt – uden den kristelige videnskabs mellemkomst.

“Læs for Alt det N.T. uden Commentar.” Sådan lyder et tidligt udkast til *Til Selvprøvelse*, fra marts 1850.⁵⁰ Og videre i maj samme år:

Sagen er ganske simpel. Det N.T. er yderst let at forstaae. Men vi Mennesker, vi ere ret nogle udspeculerede Gavytve, vi lade som kunne vi ikke forstaae det, fordi vi godt forstaae, at var det saaledes strax <til at> forstaae saa maatte vi strax til at gjøre derefter. (...) / Altsaa vi Mennesker vi lade som kunne vi ikke forstaae det N.T., vi ville ikke forstaae det. / See her ligger den christelige Videnskab. Den christelige Videnskab er Menneskeslægtens uhyre Opfindelse for at væрге sig mod det N.T., for at sikkre sig, at man kan vedblive at være Christen uden at det N.T. kommer En alt for nær./ Den christelige Videnskab den er opfundet for at fortolke, tydeliggjøre, nærmere belyse o:s:v: o:s:v: det N.T. Jo jeg takker!⁵¹

Hos Rudelbach kunne Kierkegaard læse, at Savonarola frabad sig “ein Menge von Commentarien” til Det Hellige Skrift – “Dann werden wir sie auch leicht verstehen, ohne so viele Logik und philosophie.”⁵² Og det, der er så let at forstå, det er “das, was ihm durchs Lesen geboten ist, auch ins Werk zu setzen.”

At *gøre* som Guds ord byder – det er konsekvensen i praksis af det afgørende i spejl-metaforen; altså at man foran spejlet forandrer sig efter det, som spejlet, Guds ord, fordrer.

5. Ordets gørere – frem med Jakob

Stoffet til *Til Selvprøvelse* er – med god inspiration fra Savonarola – ved at være på plads. Bogen udgives som en direkte meddelelse, uden pseudonymt mummespil, af S. Kierkegaard den 10. september 1851. Som indledende skriftsted (efter apparatet med forord og forbemærkning m.m.) anføres dette citat fra Jakobs Brev:

EPISTELEN SKRIVER ST. JACOB APOSTEL

1 Cap. 22 V. til Enden.

Men vorder Ordets Gjørere, og ikke alene dets Hørere, med hvilket I bedrage Eder selv. Thi dersom Nogen er Ordets Hører, og ikke dets Gjører, han er liig en Mand, der betragter sit legemlige Ansigt i et Speil; thi han betragtede sig selv, og gik bort, og glemte strax, hvordan han var. Men den, som skuer ind i Frihedens fuldkomne Lov, og bliver ved dermed, denne er

⁵⁰ Pap. X-2 A 555.

⁵¹ Pap. X-3 A 34.

⁵² A.G. Rudelbach, *Hieronymus Savonarola*, op. cit., pp. 340 og 339.

ikke bleven en glemsom Tilhører, men Gjerningens Gjører, denne skal vorde salig i sin Gjering. (...) ⁵³

Det er et farligt citat for en lutheraner. Og citatet følges da også straks op med et rids over den kirkehistoriske strid om tro og gerninger. I middelalderen blev gerningerne efterhånden anset for *fortjenstfulde* i sig selv. Da trådte Luther ind på scenen og indsatte troen i dens rettigheder. Og “han besluttede: for at faa Orden i Sagen, maa Apostelen Jacob skubbes til side.” ⁵⁴

Digteren Kierkegaard lader nu Luther genopstå af graven, så han kan eksaminere tidens kristne og deres tro, vurdere reformationens resultater; han ville nok konkludere, mener digteren, at “Apostelen Jacob maa drages lidt frem.” Og hvorfor? Fordi man med reformationen anbragte troen og nåden på en så dominerende plads, at man ganske fritog sig fra gerningerne. ⁵⁵

Kierkegaard får på denne måde fikst korrigeret Luther, der gør troen og nåden til “det ene Frelsende og Saliggørende”. Dette er “Oversætningen” hos Luther, og den vil Kierkegaard ikke rykke ved. Men han vil passe lidt nøjere på “Undersætningen (Gjerningerne, Existensen, det at vidne og lide for Sandheden, Kjærlighedens Gjerninger osv.)” ⁵⁶

Og så følger en dybtgående analyse af skriftstedet hos Jakob: “vorder ikke blot Ordets Hørere, men ogsaa dets Gjørere.” Med afsæt i spejl-billedet og det fromme blodvidne, Savonarola. Og som altid hos Kierkegaard, så må der en kærlighedsaffære med i billedet for at anskueliggøre tingene. F.eks. i hele spørgsmålet om “Gud’s Ord” og “Speilets Ramme”:

hvilke Bøger ere ægte, ere de ogsaa af Apostlene (...); og nu Læsemaaderne, 30,000 forskellige Læsemaader; og saa denne Stimmel eller Trængsel af Lærde og Meninger (...) ikke sandt, dette her seer noget vidtløftigt ud! Guds Ord er Speilet – jeg skal ved at læse eller høre see mig i Speilet: men see, det med Speilet forvirrer sig saaledes, at jeg nok aldrig kommer til at speile mig. ⁵⁷

‘Ein Menge von Commentarien... Læs for Alt det N.T. uden Commentar,’ råber Savonarola og Kierkegaard i kor.

“Lad os derfor, for at det kan blive til noget, tage et simpelt menneskeligt Forhold,” siger digteren. “Tænk Dig en Elskende, der har modtaget et Brev fra den Elskede (...).” Og så vendes og drejes problemstillingen – at læse med eller uden ordbog o.lign. – i lyset af læsningen af et kærlighedsbrev.

Alt sammen til belysning af den problemstilling, Kierkegaard udstikker i et af de første udkast til *Til Selvprøvelse* i marts 1850:

Jeg slaer det N.T. op, jeg læser: ‘vil Du være fuldkommen, da sælg alt Dit Gods og giv det til de Fattige og kom og følg mig.’ Store Gud, alle Capitalisterne, Embedsmændene og Pensionisterne ikke mindre, hele Slægten paa Tiggerne nær: vi vare solgte – hvis ikke Videnskaben var. ⁵⁸

---

⁵³ SV3 17, 59.

⁵⁴ *Ibid.*, 61. Luther opfattede det ikke som om han skubbede en apostel til side, “idet han – i øvrigt i overensstemmelse med moderne bibelkritik – anså brevet for at være skrevet af den anden generation.” Sådan lyder en note til dette sted i Kierkegaards *Samlede værker* 3, bd. 17, København: Gyldendal 1964, p. 234. Dette er “kristelig videnskab” med fejlforkusering på “Speilets Ramme”, ville Kierkegaard nok sige. Han diskuterer nærmere Luthers ‘forkastelse’ af Jacobs brev, *Pap. X-2 A 244*.

⁵⁵ Problemstillingen skærpes i det opfølgende skrift *Dømmer selv*, skrevet i fortsættelse af *Til Selvprøvelse*, men først udgivet posthumt, i 1876. SV3 17, navnlig pp.125ff.

⁵⁶ *Ibid.*, 68..

⁵⁷ *Ibid.*, 69.

⁵⁸ *Pap. X-3 A 34*. Citatet fra Det Nye Testamente, Mt. 19,21 behandler Kierkegaard nøjere i *Lidelseernes Evangelium* fra 1847, SKS 8, 323.

6. At afdøe. Jacob, Savonarola – og “hende” Regine Olsen, anno 1851, 1852 og 1843

“Søndagen d. 18 Mai (1851) prædikede jeg i Citadellet. Det var min første, min kjere Text Jacob 1. Ogsaa, jeg tilstaaer det, med Tanken om “hende”, item, hvis det skulde kunne glæde hende at høre mig.”⁵⁹

Han slap hende jo aldrig. Og hun var der, i Citadel-kirken, og hørte ham. Regine Olsen (i 1847 gift Schlegel).

I maj 1852 er både han og hun til højmesse i slotskirken, hvor pastor Paulli prædiker over Jacob 1,17-21.: ‘Al god Gave og al fuldkommen Gave kommer ovenfra, og kommer ned fra Lysenes Fader, hos hvilken er ikke Forandring eller Skygge af Omskiftelse.’

Idet hun hører disse Ord, vender hun, skjult af Naboen, Hovedet til Side, og et Blik mod mig, saare inderligt. Jeg saae ubestemt hen for mig. / Til dette Ord knytter sig det første religieuse Indtryk, hun har af mig, og det er den Text, jeg saa stærkt har fremhævet. Egentligen havde jeg ikke troet, at hun erindrede det, skjøndt jeg dog (af Sibbern) veed, at hun har læst de to Taler 1843, hvor denne Text er brugt.⁶⁰ / Altsaa i Onsdags hilser hun mig – og i Dag den Text – og hun er opmærksom. Jeg tilstaaer, ogsaa for mig var det noget Rystende. Pauli havde endt Oplæsningen af Texten. Hun mere sank ned end satte sig ned, saa jeg virkelig blev lidt angst, hvad jeg en enkelt Gang før er blevet, thi hendes Bevægelse er saa lidenskabelig.⁶¹

Her er grunden til Kierkegaards forkærlighed for Jacob: ‘Til dette Ord knytter sig det første religieuse Indtryk, hun har af mig...’ Den ‘kære’ tekst, Jacob 1, rummer det hele: ‘hende’, al god gave kommer ovenfra, ordets gørere – og endnu ét: udholdenhed i prøvelser. “I skal kun regne det for glæde, når I kommer ud for prøvelser af mange slags.” (Jam 1,2).

Kierkegaard har i 1846 sporadisk været inde på dette skriftsted⁶², men efterhånden, og navnlig efter ‘mødet’ med Savonarola, styrkes han i den tanke, at “Lidelse er Guds-Forholdets Kjende”. Det paradoksale er, “at just den Religion, der først og ene har lært, at Gud er Kjerlighed, at den saa lærer, eller ved Forbillederne viser at det at forholde sig til denne kjerlige Gud er at komme til at lide, jo inderligere jo mere Lidelse!”⁶³

Under Savonarola-læsningen skærpes efterfølgelsens problemstilling, og det sker på sædvanlig kierkegaardsk vis: kniven vendes og drejes i tanke-såret – i en notits betitlet “Det Christelige”: Han tænker sig forbilledet! Et er at han, den retfærdige, må lide, men ikke nok med det: uundgåeligt kommer det øjeblik, hvor han føler at også Gud har forladt ham. Hvor frygteligt! – “at det er saaledes at indlade sig med Gud.” I marginen anmærker Kierkegaard: “Saaledes er det f.E. ogsaa med Savonarola, da han er i Fængsel, og overhovedet hører denne Lidelse med til den for Sandheds-Vidnerne specifikke Lidelse.”⁶⁴ Kierkegaard er ved denne bemærkning nået til s. 261 i Rudelbachs bog, hvor Savonarola efter ulidelig tortur får en gruppe medbrødre fra San Marco i tale – og han beder dem sende inderlige bønner for ham op til Gud, “dessen prophetischer Geist mich jezt fast gänzlich verlassen hat.”⁶⁵

“Lidelse er Guds-Forholdets Kjende”. Det samme gælder på sin vis kærlighedsforholdet.

Derfor er kærlighedsforholdet så smerteligt velegnet til at illustrere det kristelige med, som det sker i ‘selvprøvelsen’. Altså, man tænker sig en forelsket. Han ser sin elskede, genstanden, “hans Øies Lyst og hans Hjertes begjering”. Han holder hende i sin hånd. Da lyder budet: slip denne genstand. Grusomt. Men videre: også hun mener, at det er grusomt. Videre: han skal selv gøre det

⁵⁹ Pap. X-4 A 323.

⁶⁰ Den anden af de to taler bærer titlen: “Al god Gave og al fuldkommen Gave kommer ovenfra”, SKS 5, 39-56.

⁶¹ Pap. X-4 A 540.

⁶² SKS 20, 48, hvor han udkaster tanken om et skrift med titlen *Lidelsens Evangelium*.

⁶³ Pap. X-4 A 498, efteråret 1851.

⁶⁴ Pap. X-4 A 273 og 275.

⁶⁵ Ved dette sted har Rudelbach omhyggelige henvisninger til kilder på både italiensk og latin. Og her er der blyantsmarkering i marginen – ligesom på de følgende sider, hvor der er gennemgang af Savonarolas sidste skrifter, hans betragtninger over Davids salmer nr. 51 og 31.

slut. "Her har Du (hvis han ellers kommer om det skarpe Hjørne og ikke gaaer fra Forstanden) et Eksempel paa det at afdøe."⁶⁶ *At afdøe* vil sige at give slip på ens kæreste eje, på ens egen selvvished, ethvert jordisk håb, på verden. Først da får man – ved ånden der levendegør⁶⁷ – troen. Og det vil sige evighedens håb, saligheden. Og først da bringer ånden: kærligheden, dvs. den kristelige kærlighed.

At afdøe vil sige at såre selvvisheden ved roden – ligesom i tilfældet Abraham. I *Til Selvprøvelse* trækkes en direkte linie til *Frygt og Bæven*, til dobbeltbevægelsen her. Den første bevægelse dengang, i 1843, var uendelighedens eller resignationens bevægelse, som indebar at man var rede til at give afkald på alt jordisk – det der nu, i 1851, hedder 'at afdøe'.⁶⁸ Helten i *Frygt og Bæven*, Abraham, gjorde denne bevægelse, men han gjorde endnu en, den vanskelige, den vidunderlige: troens bevægelse; dvs. han troede, at han nok skulle få alt igen. "Han troede ikke, at han engang skulde blive salig hisset, men at han skulde blive lykkelig her i Verden (...) i Kraft af det Absurde."⁶⁹

Troen, som en urolig ting, har også Abraham følt, lige så vel som 'Rodemesteren' i *Frygt og Bæven*⁷⁰, den samtidige figur, som man kun kan tænke sig, fordi troen her er inderlig, den synes ikke i det ydre. "For denne Uro i Retning af Inderliggjørelse har jeg arbejdet," siger selvprøvelsens 'umyndige digter', S. Kierkegaard.⁷¹ Men nu er der kommet en anden slags tros-helt med i spillet, sandheds- eller blodvidnet.

"Som Gud skabte Mand og Qvinde, saa dannede han Helten og Digteren eller Taleren. Denne kan Intet gjøre af hvad hiin gjør, han kan kun beundre, elske og glæde sig ved Helten." Sådan udstikker pseudonymet Johannes de Silentio rollerne i *Frygt og Bæven* – med henblik på henholdsvis Abraham og ham selv.⁷²

Den tilsvarende nyskabelse i *Til Selvprøvelse* hedder digteren S. Kierkegaard og sandheds- eller blodvidnet (Savonarola).

Digteren: Man tænke sig modsætningen mellem en 'almindelig' kristens liv og sandhedsvidnets liv – ham der led for troen og "lønnes med en heel Samtids Forbandelser" (som det siges med en genklang af Savonarolas 'ypperlige' ord om, at en stor velgerning kun kan betales ved stor utak⁷³). At de to vel bliver vel lige salige, det er en himmelråbende uret, hvad enhver kan se – det kan man kun forholde sig til ved at erindre "disse Herlige hver eneste Dag".⁷⁴

Forskellen mellem troens helt i *Frygt og Bæven* og sandhedsvidnet i *Til Selvprøvelse* er et spørgsmål om et inderligt tros-forhold til Gud som den ene livs-mulighed, og som den anden et liv i lidende efterfølgelse, hvor man ikke blot hører ordet: "gå hen og sælg hvad du ejer (...) og kom så og følg mig" – man gør det. Man afdør fra denne verden.

Da Savonarola i pauserne mellem torturen spejler sig i Guds ord for at få øje på sine "overtrædelser", må han medgive Gud: "Tilvisse har jeg syndet for dig alene, thi du har budet mig at elske dig for din egen Skyld, men nu har jeg elsket Skabningen høiere end dig, elsket den for dens egen Skyld. Men hvad er vel Synd andet, end blind Kjærlighed til Verden for Verdens Skyld?"⁷⁵

Hvorvidt nu Kierkegaard har læst Savonarolas *Betragtninger* eller ej, det er som om, det er til og om ham, han taler: "Først naar Du er afdød fra Selvisheden i Dig og derved fra Verden, saa Du ikke elsker Verden, ei heller de Ting som ere i Verden, end ikke selvisk elsker et eneste Menneske –

⁶⁶ SV3 17, 115f.

⁶⁷ Mellemrubrik i *Til Selvprøvelse*, SV3 17, 113, hentydning til 2 Cor 3:6.

⁶⁸ Kierkegaard har tidligere været inde på det pietistiske begreb 'at afdøe fra Verden eller Timeligheden', især i taler, se f.eks. SKS 5, 315 og SKS 10, 81 med kommentarer.

⁶⁹ SKS 5, 131.

⁷⁰ *Ibid.*, 133ff.

⁷¹ SV3 17, 65.

⁷² SKS 5, 112.

⁷³ *Ibid.*, 67. Jf. den direkte allusion til Savonarolas ord (fra *Journalen*) senere i *Til Selvprøvelse*: "En ypperlig Mand har ypperligt sagt, at en stor Velgjerning kun ret kan lønnes med stor Utak. Fortræffeligt!" *Ibid.*, 179.

⁷⁴ SV3 17, 67.

⁷⁵ Savonarolas *Betragtninger*, op. cit., p. 21.

naar Du i Kjerlighed til Gud har lært at hade Dig selv: først da kan der være Tale om den Kjerlighed, som er den christelige.”⁷⁶

7. Blodvidner og redelighed, anno 1854, 1855 og 2007

Når Kierkegaard trækker forbilleder, efterfølgere, martyrer, sandheds- og blodvidner af stalden, så er det ikke for at lokke godtfolk til sådan *en masse* at gå i døden for kristendommen. For hans eget vedkommende kunne rollen som martyr nok virke tiltalende, men “Endnu er jeg dog ikke istand til <egentlig> at blive en Martyr for Christendommen, thi i saa høi Grad tør jeg ikke kalde mig Christen. Jeg er egentlig et Genie, der muligt kunde blive Martyr for Sandheden d.v.s. for det sandt at fremstille hvad Christendom er,” siger han i efteråret 1848.⁷⁷ Og hertil vælger han sig rollen som “en umyndig Digter, der rører ved Hjælp af Idealerne.”⁷⁸ Idealet, efterfølgeren, skal anbringes “for at holde Justits, for at lære Ydmygelse og Trang til Naade, for at standse Tvivlen.”⁷⁹

Det, han rører op i, er det etableredes, de lærdes og præste- og borgerskabets letkøbte, milde og forvanskede kristendom:

O, afskyelige Løgnagtighed, o, lumpne Bagvaskelse mod alle Troes-Heltene og Martyrerne og Sandheds-Vidnerne og Forbillederne! Men saaledes er det altid med os! Det vi ønske os fritagne for, er Farer og Anstrengelse og Alt, hvad der er Kjød og Blod imod. Nu og Christendommen er mild, den kan i Form af Indrømmelse – læg vel Mærke dertil: i Form af Indrømmelse! – skaane den Enkelte for Meget, naar han ydmygt tilstaaer, hvorledes det hænger sammen med ham, skaane ham ogsaa for denne egentlige christelige Voven, naar han ydmygt tilstaaer, hvorledes det hænger sammen med ham.⁸⁰

Her – i *Dømmer selv!*, den posthumt udgivne fortsættelse af *Til Selvprøvelse* – her kommer så kravet: indrømmelsen. Her har vi bodsprædikanten, der præker omvendelse af alle de ‘saadan Christne’.⁸¹ Omvendelse i form af indrømmelse. Det forlanges af den troende i almindelighed – og med indrømmelsen er han forskånet. Men indrømmelsen fordres frem for alt af præsterne: enten må de praktisere et anstrengt liv, “anstrengt i Selvfornægtelse og Forsagelse” og vidne for kristendommen, eller de må – hvis de vælger den milde form – ydmygt give afkald på “den christelige Værdighed”.⁸² Det er i denne henseende, at det bliver så katastrofalt, at professor Martensen kalder afdøde biskop Mynster for et sandhedsvidne. Meget godt kunne Kierkegaard selv sige om Mynster. Men ikke det!

Hvad de lærde angår, dem der bedriver kristelig videnskab, ‘professoren’ – så må han simpelthen “rystes af”, fordi han med sin videnskab “forrykker hele Synspunktet for Christendommen.”⁸³ I øvrigt omtales denne mand, denne profession, slet ikke i Det Nye Testamente! Eller som det ætsende hedder i *Journalen* i 1854: “Eet er at lide; et Andet er at blive Professor i at en Anden leed.”⁸⁴

Altså: Forbilledet må bringes frem for i det mindste “at skaffe Christendommen nogen Respekt.”⁸⁵ Det er det, Savonarola bruges til. Uden navns nævnelse gennemstrømmer han – og hans ord – Kierkegaards sidste værker. Han er – efter apostlene – et af de få historiske forbilleder, blod-

⁷⁶ SV3 17, 120.

⁷⁷ Pap. IX-1 A 302.

⁷⁸ SV3 17, 65f.

⁷⁹ Pap. X-4 A 352, 1851.

⁸⁰ SV3 17, 136.

⁸¹ Jf. “Hvad man saadan kalder en Christen” i *Øieblikket* nr. 7, hvor blodvidnet også nævnes, SV3 19, 219ff.

⁸² *Ibid.*, 159.

⁸³ *Ibid.*, 215.

⁸⁴ Pap. XI-1 A 581, 1854.

⁸⁵ SV3 17, 227.

vidner. Derudover har han vel primært tjent Kierkegaard som inspirator ved at skærpe tanker og positioner, der allerede var på vej i digterens hoved og papirer.

Kierkegaard selv opsummerer i *Fædrelandet* d. 31. marts 1855, hvad det er han vil – og hvor langt han tør vove sig ud: “Jeg tør ikke kalde mig en Christen; men Redelighed vil jeg, og til den Ende vil jeg vove.”⁸⁶

Og hvordan skal så en læser anno 2007 forholde sig til denne digter og det, han henleder vores opmærksom på: på idealet, på hvad det indebærer at kalde sig kristen – af *gøremål* og af trængsler. I første omgang er der den “Forargelsens Mulighed”, som er et af de store omdrejningspunkter i *Indøvelse i Christendom*: når man er blevet opmærksom – på Kristus –, så må man enten tro eller forarges (dvs. vende sig fra ham og hans ‘sag’: “salig er den, der ikke forarges på mig,” som Jesus siger, Mt. 11:6). Kan man tro, så er redelighed, ydmyghed og indrømmelse vel værd at overveje.

Forarges man, så kan man forlade sig på Kierkegaards respektfulde ord – i *Stadier paa Livets Vei* – om Heine, Feuerbach m.fl.:

De vide som oftest meget god Beskeed om det Religieuse dvs.: de vide med Bestemthed, at de ikke ville have med det at gjøre. Dette er et stort Fortrin fremfor Systematikerne, der uden at vide, hvor det Religieuse egentligen ligger, snart underdanigt, snart hoffærdigt, men altid uheldigt ville tage sig af dets Forklaring. En ulykkelig, en jaloux Elsker kan vide lige saa god Beskeed om det Erotiske som den lykkelige, og saaledes veed ogsaa en Forarget paa sin Viis lige saa god Beskeed som en Troende om det Religieuse. Da nu vor Tid kun sjeldent opviser en i stor Forstand Troende, saa maa man altid være glad ved, at der er nogle ret flinke Forargede.⁸⁷

Som flink forarget kan man så eventuelt – med Kierkegaard – pege fingre af alle de lumpne hyklere, de ‘saadan Christne’, som der vist siden hen ikke er blevet færre af.

Men redelige kristne (af enhver art) og redelige forargede kunne måske også blive enige om, at idealet er at være ordets *gørere*.

---

⁸⁶SV3 19, 52.

⁸⁷SKS 6, 417f.